

CATEGORIA *ASPECTULUI* ÎN DIACRONIE

CĂLINA PALICIUC

Universitatea „Aurel Vlaicu”, Arad

Cuvinte-cheie: *Aspekt, Aktionsart, diacronie*

Articolul de față se înscrie într-o lucrare mai amplă, ce se alătură altor contribuții dedicate „recuperării” categoriei gramaticale a aspectului, mai ales în limbile în care existența acestei categorii a fost contestată. Ne referim la limbile romanice, în general, dar, mai cu seamă, la limba română, pe care o punem în comparație cu o limbă indo-europeană modernă, în care categoria aspectului s-a păstrat, anume limba engleză. Fiind vorba de o entitate lingvistică de sorginte indo-europeană, „una din cele mai vechi categorii ale verbului”¹, ni se pare firesc să aruncăm o privire retrospectivă asupra acestui fenomen lingvistic.

Vechimea acestei categorii este probată de faptul că exprimarea ei este cuprinsă în însăși rădăcina verbală, prin care se redă desfășurarea acțiunii verbale sub forma ei „obiectivă, exterioară, faptică [...], indiferent de poziția vorbitorului în legătură cu împlinirea acesteia (reflectată de *mod*)”². Această realitate i-a determinat pe unii specialiști să considere că temele verbale nu exprimau, la origine, timpul, ci numai aspectul. Concepția a fost contestată, pornindu-se de la situația din limbile sanscrită și hitită, care nu posedau aspectul verbal. Respingerea acestei poziții a fost totuși nuanțată, în măsura în care, cel puțin în hitită, cele două forme temporale existente, prezentul și preteritul, exprimau și aspecte verbale, anume imperfectivul și perfectivul³. Așadar, este cât se poate de plauzibil faptul că „indoeuropeana primitivă a avut, chiar în faza ei cea mai veche, și timpuri, și aspecte”⁴.

Lăsând la o parte complexitatea acestui fenomen, la timpuri urmând să ne referim cu alt prilej, vom reda imaginea devenită „clasică” a modalităților de exprimare a aspectului în indoeuropeana comună. Ele sunt, în principal, trei: tema verbală, prin care se indică unul din aspectele *durativ vs perfectiv / finit*; compunerea cu *prepoziție (preverb)*, pentru a se reda aspectul *perfectiv / finit*; aoristul, exprimând tot *perfectivul / finitul*, la care se adaugă o anumită formă de prezent ce poate reda fie *durativul*, fie *perfectivul / finitul*.

Ne vom referi, în primul rând, la corelațiile aspectuale. Principalele două repere sunt *non-finitul* și *finitul*. În cadrul *non-finitului* au fost identificate două percepții: a *durativului* sau a *imperfectivului*, care prezintă acțiunea în desfășurare, exprimarea realizându-se prin prezent, imperfect și, mai rar, prin viitor, fiind, totodată, „aspectul de bază al majorității radicalelor verbale IE”⁵ (v. și *infra*): lat. (*g*)*nosco* „iau cunoștință, aflu” și a *momentanului*, care exprimă „un moment esențial și trecut al acțiunii verbului”⁶: gr. *ἔγνων* „eu aflai”, lat. *fu-i* „am fost”. La Simenschi/Ivănescu acest aspect este văzut ca indicând *acțiunea perfectivă*, „adică isprăvită [în momentul la care se referă acțiunea]: se are în vedere nu durata, ci începutul sau terminarea acțiunii (ex. gr. *ἐνόσησε* „s-a îmbolnăvit”; *ἐποίησε* „a făcut”). Pentru exprimarea acestui aspect verbal a servit în indoeuropeană în primul rând *aoristul* (subl. n.), ca în grecește. Adesea aspectul verbal perfectiv arată o acțiune momentană, acest aspect verbal fiind cel mai evident. [...] În cazul când acțiunea nu-i momentană, putem avea în vedere începutul sau sfârșitul acțiunii. În cazul întâi, acțiunea e *ingresivă*, în al doilea *terminativă*; cf. în germ. *erblühen* „a înflori” și *verblühen* „a se ofili”. În greacă, ambele înțelesuri sunt exprimate uneori prin aceeași formă; astfel aor. *ἔβαλον* poate însemna: „eu arunca” (ingresiv) și „eu lovii” (terminativ)⁷. Am dat acest citat mai amplu pentru motivul că se prefigurează o anumită incongruență între viziunea acestor autori și cea a lui Wald/Slușanschi. Neconcordanța se datorește atât definirii ușor confuze a *momentanului* de către Wald/Slușanschi, chiar dacă se indică exprimarea lui prin aorist, cât mai ales introducerii de către aceștia, în ecuația aspectualității, a *finitului* „o creație aparte și mai

recentă” și care este ambivalentă sub raport temporal: „acțiunea sa **încheiată** poate fi proiectată în trecut, deci văzută ca un preterit (în opoziție cu imperfectul și cu aoristul), ca în skr. *babhūva* (**be-bhū(w)-a* „am fost (odinioară)”, dar ea poate fi văzută și ca rezultat actual al încheierii trecute, ca în lat. *fui* (**bhū(ww)-ai*) „am fost” = „am încheiat cu viața”⁸. În realitate, acest *finit* nu este altceva decât *terminativul*, din terminologia „clasică”, sau, mai exact, *terminativul rezultativ*⁹.

În condițiile în care reperatele de bază sunt *non-finitul* și *finitul*, includerea *momentanului* (perfectiv) în zona *non-finitului* (durativ) nu prezintă nicio contradicție. Noi vom opera însă, în continuare, cu reperatele de bază „clasice”, *imperfectiv* vs *perfectiv*, care implică gradul de realizare a acțiunii verbale (uneori și a stării), cuprinse, în literatura de specialitate, sub denumirea generică *Aktion*, al căror mod de realizare, numit, îndeobște, *Aktionsart*, se diferențiază ca *durativ* și *iterativ* (repetitiv), mai rar *gnomic* (**es-ti* „el este”, cf. gr. *ἔστί*, skr. *asti*)¹⁰, în cazul *imperfectivului*, și *momentan*, în variantele *incoativ* (*inceptiv*, *ingresiv*) și *terminativ*, eventual și *terminativ rezultativ*¹¹.

Originar, fiecare aspect verbal era exprimat printr-o temă verbală care, uneori, coincidea cu radicalul verbului respectiv. Situația aceasta o regăsim și în limbile moderne. Limba română, de exemplu, prezintă verbe *durative*, precum: *a fi*, *a călători*, *a fâlfâi*, dar și verbe *perfective*, ca: *a aduce*, *a găsi*, *a veni*, *a da*, *a deveni*, toate exprimate prin teme diferite. În limba greacă, verbele *durative* (*imperfective*) se definesc prin aceea că nu pot forma un *aorist*, adică un verb perfectiv. În sens opus, *perfectivele* sunt, de regulă, *aoristele* care nu pot avea un prezent, care indică durativitatea. În latină, sunt durative verbele care formează numai imperfectul, nu și perfectul: așa sunt *esse* „a fi” și *fero* „port”, în timp ce *tuli* este perfectiv. Situația se complică prin faptul că mai toate limbile posedă ambele valori: perfectiv și imperfectiv¹².

Pe de altă parte, așa cum probează sistemul verbal din sanscrită și greacă, indo-europeana a dezvoltat trei teme specifice: a prezentului, a aoristului și a perfectului. În sanscrită, ele exprimau numai timpul, pe când în greacă sunt specializate a reda, în primul

rând, aspectul. Astfel, tema prezentului indica aspectul *durativ*, adică *actio imperfecta*, în terminologia de specialitate, tema perfectului era specializată în a reda acțiunea încheiată, desăvârșită, adică *actio perfecta*, indiferent dacă era vorba de trecut, prezent sau viitor, tema *aoristului* exprima tot aspectul perfectiv, dar în contrast cu tema imperfectivă a prezentului: *θνήσκειν* „a fi pe moarte”, față de *ἀπέθανε* „el a murit” (deci prin teme diferite), *δακρύειν* „a plânge”, față de *ἐδάκρυσα* „am început a plânge” (cu tema lărgită prin preverbul *ἐ*).

În concepția lui G. Ivănescu, aceste două procedee se încadrează, în cea mai mare măsură, în *aspectul verbal gramatical*, adică *morfologic*. Lui i se opune *aspectul verbal lexical*, caracteristic limbilor slave, sesizabil însă și în greaca veche la aoristul format cu sufixe. Așadar, *aspectul verbal lexical* „își găsește expresia sau în sufixe derivative, sau în diversele forme vocalice ale rădăcinii, sau în prefixe”¹³.

Lăsând la o parte situația din limbile slave, de care ne-am ocupat într-un articol aparte¹⁴, vom releva o „relicvă” aspectuală din limba germană. Astfel, în gotică, *ga-* avea înțelesul prepoziției latinești *cum, con*, adică „împreună”. În multe cazuri însă *ga-* și-a pierdut sensul concret ajungând să indice doar perfectivarea, ca în *gelingen* „a reuși, a izbuti” ori în *gewinnen* „a câștiga, a căpăta”, din germana actuală, unde, cu timpul, el a fost înlouit de *er-*, înrudit cu goticul *us-* și cu sanscritul *ud-* „în sus”. Dacă în gotică *us-* era încă imperfectiv, cf. *ussteigen* „a se sui”, perechea lui actuală, *er-*, a ajuns să indice perfectivarea: *ersteigen* „a termina de suit”. Ca atare, compunerea temei verbale cu o prepoziție poate da verbului german un înțeles perfectiv.

Și în greacă, și în latină compunerea cu prepoziții (preverbe) a putut duce la indicarea perfectivării, redată în latină prin perfect: *tacere* „a tăcea” : *conticuit; facere* : *confecit; urere* „a arde” : *comburare* „a arde desăvârșit”¹⁵.

Acesta este, în linii mari, fundamentul pe care s-a clădit aspectul verbal, în diferitele sale variante, în limbile indoeuropene moderne.

Note

1. Cf. Lucia Wald, Dan Slușanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 250.
2. *Ibidem*, p. 251.
3. Cf. Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1981, p. 410, 413.
4. *Ibidem*, p. 413.
5. Wald/Slușanschi, p. 251.
6. *Ibidem*, p. 251-252.
7. *Op. cit.*, 411.
8. *Op. cit.*, p. 252.
9. Simenschy/Ivănescu, p.328-332 *passim*. G. Ivănescu, *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, în *Mélanges linguistiques*, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957, p. 57. Cf. și Sergiu Drincu, *Aspectul verbal în concepția lui G. Ivănescu*, în „Analele Universității din Timișoara. Lingvistică”, 2012, p. 92.
10. Wald/Slușanschi, p. 251.
11. G. Ivănescu plasează *iterativul* la nivelul reperelor de bază *imperfectiv* și *perfectiv*. Preferăm să urmărim schema clasică, cu *iterativul* ca mod de realizare a *imperfectivului* sau chiar a *durativului* (Wald/Slușanschi, p. 251). Este de acceptat totuși opoziția *unic-iterativ*, propusă de G. Ivănescu, pornind de la situația din limba rusă „unde, de pildă, termenul *odnokratnyi* „unique” indică reducerea unei acțiuni iterative, desemnată prin natura lexicală a verbului, la un singur act. Astfel, acțiunea iterativă a unui verb ca *stučat'* „frapper à la porte” se poate reduce doar la ”frapper une seul fois à la porte” prin forma *stuknut'*”, cf. Sergiu Drincu, *Aspectul verbal în concepția lui G. Ivănescu. Problema terminologiei*, „Philologica Banatica”, 2012, nr. 2, p. 18.
12. Pentru toate aceste situații, cf. Simenschy/Ivănescu, p. 411.
13. *Ibidem*, p. 329.
14. Cf. articolul nostru *Aspectul verbal. Repere procedurale în arealul slav*, „Philologica Banatica”, 2014, nr. 2, p. 60-68.
15. Simenschi/Ivănescu, p. 412.

Bibliografie

- Drincu, Sergiu, *Aspectul verbal în concepția lui G. Ivănescu. Problema terminologiei*, „Philologica Banatica”, 2012, nr. 2, p. 14-18.
- Drincu, Sergiu, *Aspectul verbal în concepția lui G. Ivănescu*, în „Analele Universității din Timișoara. Lingvistică”, 2012, p. 87-92.
- Ivănescu, G., *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, în *Mélanges linguistiques*, publiés à l'occasion du VIIIe

- Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957, Editura Academiei Române, București, 1957, p. 23-61.
- Meillet, Antoine, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*. Quatrième édition, Paris, 1924.
- Simenschy, Th., Ivănescu, Gh., *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1981.
- Wald, Lucia, Slușanschi, Dan, în colaborare cu Francisca Băltăceanu, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.

GRAMMATICAL CATEGORY OF *ASPEKT* IN HISTORICAL PERSPECTIVE
(Abstract)

Key-words: *Aspekt, Aktionsart, historical perspective*

The paper discusses the basic structures of the verbal aspect in common Indo-European, structures underlying this grammatical category in modern Indo-European languages. The author compares the diagrams of these structures, as they were organized in the literature: *non-finite vs. finite*, on the one hand, *imperfective vs. perfective*, on the other hand. The author opts for the second variant, considered "classic", admitting that within it, in the area of the imperfective one may also include the opposition *single-iterative*, proposed by G. Ivănescu. She also takes into consideration the differentiation, forwarded by the same linguist, between the aspect *expressed grammatically* i.e. *morphologic*, and the *aspect expressed lexically*, by suffixes, prefixes and changes of the root or theme vocalism. The paper also details the concrete modality of expressing these types of accord or agreement.